

Νομικές ρυθμίσεις για την ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των ασθενών στο Βυζάντιο

Ν. Θεοχαράκης,¹
Β. Μαυρέας,¹
Δ. Δαμίγος,¹
Α. Ευτυχιάδης,²
Σ. Γερουλιάνος³

Βασική καινοτομία της βυζαντινής περιόδου αποτελεί η διασφάλιση και η αποκατάσταση του ψυχιατρικού αρρώστου. Θεσπίζεται ο προγαμιαίος ιατρικός έλεγχος, για την προστασία των μελλοντύμφων από ασθένειες όπως η μανία, η επιληψία, ο αλκοολισμός, η χρονία νόσος και η ανικανότητα. Χορηγείται διαζύγιο σε περιπτώσεις νόσου και διασφαλίζεται νομοθετικά η ασθενής σύζυγος. Ο ασθενής, για τους βυζαντινούς, πρέπει να γνωρίζει επακριβώς την κατάσταση της νόσου του. Θεσπίζεται ο θεσμός του κουράτορος (επιτρόπου). Η κοινωνική περιθαλψη διασφαλίζεται από καλά οργανωμένα νοσηλευτικά ιδρύματα και εξειδικευμένο ιατρικό προσωπικό, αλλά και από την ύπαρξη της κατάλληλης νομοθεσίας. Θεσπίζεται ο θεσμός των περιοδεούντων γιατρών και εφαρμόζεται η τομεοποίηση. Κράτος και εκκλησία συνεργάζονται για την περιθαλψη των πασχόντων.

¹Τομέας Κοινωνικής Ψυχιατρικής και Ψυχικής Υγείας, Ιατρική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

²Τομέας Ιστορίας της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών

³Τομέας Ιστορίας της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Legal regulations for the psychosocial rehabilitation of patients in Byzantium

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Αποκατάσταση
Βυζάντιο
Νομικές ρυθμίσεις
Ψυχική ασθένεια

Υποβλήθηκε 15.5.2002

Εγκρίθηκε 25.3.2002

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η βυζαντινή νομοθεσία διασφαλίζει τον ασθενή. Ταυτόχρονα, η φιλανθρωπία επικυρώνεται νομικά, ως αναπόσπαστο μέρος του βυζαντινού πολιτισμού. Δεν αποτελεί αφηρημένη έννοια, αλλά απευθύνεται στις ατομικές ανάγκες των ενδεών, με άμεση έκφραση τα οργανωμένα ιδρύματα ή τις νομοθετικές ρυθμίσεις για την αποκατάσταση και διασφάλιση των ασθενών.

2. ΝΟΜΙΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

2.1. Ειδικές νόσοι και παθήσεις

Μανία. Με τον όρο μανία, οι βυζαντινοί νομικοί περιλαμβάνουν συνήθως όλες τις ψυχιατρικές παθήσεις της εποχής, όπως μανία, φρενίτιδα, παράνοια, επιληψία, ανοϊκές καταστάσεις. Ο ασθενής, σύμφωνα με τα «Βασιλικά» (Γ' αιώνα), θεωρείται άβουλος. Το ίδιο ισχύει και στην Επιτομή Νόμων (920 μ.Χ.)¹ και τον Πρόχειρο Νόμο (867-879 μ.Χ.).² Η ψυχική πάθηση δεν στερεί από τον

πάσχοντα αξιώματα και θέσεις ούτε εξουσίες επί των παιδιών του.³ Αντίθετα, σύμφωνα με τα Ινστιτούτα του Θεόφιλου⁴ και την Εξάβιβλο (1360 μ.Χ.),⁵ ο ψυχικά ασθενής δεν μπορεί να συγκαταθέσει για το γάμο του παιδιού του. Επίσης, δεν μπορεί να μετέχει στα πολιτικά δρώμενα ή να έχει δημόσιο αξίωμα, λειτουργίες ή δαπάνες⁶ και δεν έχει δικαίωμα ψήφου.⁷ Οι κατέχοντες δημόσιο αξίωμα δεν παύονται άμεσα από τα καθήκοντά τους, αλλά μόνο αν η νόσος χαρακτηριστεί χρονία.⁸

Ο ψυχικά πάσχων δεν ορίζεται κηδεμόνας,⁹ δεν μπορεί να λαμβάνει δάνεια ή να συνάπτει διαθήκες ή δωρεές ή πωλήσεις.¹⁰ Σύμφωνα όμως με την Πείρα του Ευσταθίου του Ρωμαίου (920 μ.Χ.), τα Βασιλικά και τον Ιουστινιάνειο Κώδικα (6ος αιώνας), στα διαστήματα ύφεσης της νόσου ισχύουν οι αγοραπωλησίες και οι συναλλαγές του ψυχιατρικού ασθενούς.¹¹

Επιτροπεία μαινομένου. Σε ψυχιατρικούς ασθενείς ορίζεται «κουράτωρ» (επίτροπος) μετά από ιατρικές εξετάσεις, ώστε να αποκλειστεί η πιθανότητα υπόκρισης.¹² Επίτροπος ορίζεται ο πατέρας ή ο οριζόμενος πατέρας με διαθήκη, ο υιός στην περίπτωση ασθενούς γονέα ή

κάποιος άλλος ξένος έξω από τον οικογενειακό κύκλο. Σε περίπτωση μανίας της συζύγου, ορίζεται επίτροπος πέραν του συζύγου.¹³ Αναγνωρίζονται περίοδοι ύφεσης και έξαρσης. Νομικά, στις περιόδους ύφεσης, θεωρείται ότι ο ασθενής πράττει και συμπεριφέρεται λογικά. Ο Λέων ο ΣΤ' ο Σοφός καθορίζει την παύση των καθηκόντων του επιτρόπου σ' αυτές τις περιόδους.¹⁴ Στον Ιουστινιάνειο Κώδικα αναφέρεται «περί της παύσεως της επιτροπείας, αλλά κατά τα μεσοδιαστήματα, τα οποία είναι τελειότατα, ουδέν ο κουράτωρ να πράττη, αλλά αυτός ο μαινόμενος να δύναται, εφ' όσον είναι σώφρων, και κληρονομίαν να αναλαμβάνη και όλα τα άλλα να κάνη, τα οποία αρμόζουν εις σώφρονας ανθρώπους».¹⁵

Ο ψυχιατρικός ασθενής διατηρεί τα περιουσιακά του στοιχεία, σύμφωνα με τα Βασιλικά, την Επιτομή και τα *Digesta* (6ος αιώνας).¹⁶ Δεν αναιρείται κληρονομιά ή διαθήκη υπέρ του ασθενούς.¹⁷ Την κληρονομιά του πάσχοντος κληρονομεί ο υιός.¹⁸

Εγκληματικές πράξεις ψυχιατρικού ασθενούς. Ο ψυχιατρικός ασθενής θεωρείται ανεύθυνος σε ό,τι αφορά εγκλήματα ή άλλες πράξεις.¹⁹ Εξετάζεται όμως η τέλεση του εγκλήματος κατά τις περιόδους ύφεσης της νόσου, οπότε τιμωρείται ο πάσχων.²⁰ Εξετάζεται επίσης η περίπτωση υπόκρισης της νόσου, οπότε και επιβάλλεται ποινή.²¹

Παρόλα αυτά, υφίστανται διατάξεις που αφορούν σε κυρώσεις προς τους ασθενείς και διατάξεις που δίνουν το δικαίωμα στον τοπικό άρχοντα να φυλακίζει τους μαινόμενους.²² Αν ο ασθενής διαφύγει και διαπράξει εγκλήματα, υπεύθυνοι πλέον καθίστανται οι φύλακες.²³

Παρακάτω αναφέρονται και άλλες περιπτώσεις που είναι σε συνάφεια με την ψυχική ασθένεια.

Τύφλωση. Ο τυφλός απαλλάσσεται από την ανάληψη πολιτικών λειτουργιών.²⁴ Ομοίως, δεν μπορεί να οριστεί ως επίτροπος.²⁵ Διατηρεί το προ της τύφλωσής του αξίωμα. Αν έχει συνείδηση των πράξεών του, μπορεί να διαχειρίζεται την κτήση αγαθών.²⁶ Οι τυφλοί μπορούν να υιοθετήσουν και να υιοθετηθούν.²⁷

Κώφωση και αλαλία. Κωφοί και άλαλοι δεν μπορούν να είναι επίτροποι²⁸ ούτε να έχουν «πολιτικές λειτουργίες». Μπορούν όμως να διαχειρίζονται τις περιουσίες τους, κατά τα *Digesta*, ενώ όχι σύμφωνα με τα Βασιλικά.²⁹ Με διάταξη καταδικάζεται η υποκρισία της αναπηρίας.³⁰

Αυτοκτονία. Επιβάλλονται κυρώσεις, με σκοπό την προληπτική αντιμετώπιση των αυτοκτονιών αλλά και της απόπειρας, οι οποίες περιλαμβάνουν δήμευση περιου-

σιακών στοιχείων, ακύρωση διαθηκών κληρονομιάς.³¹ Οι ποινές μετριαζονται αν αποδειχθεί ότι αίτιο αποτελεί μια νόσος.³² Με διαγνωσμένη ψυχιατρική πάθηση, επιτρέπεται ο αυτοκτονήσας να κηδευτεί με νεκρώσιμη ακολουθία.³³

Οικογενειακά θέματα. Η βυζαντινή νομοθεσία προβλέπει την υποχρέωση των γονιών να παρέχουν περίθαλψη στα παιδιά, σε περίπτωση νόσου, αλλά και το αντίστροφο.³⁴ Ορίζονται κυρώσεις για την αμέλεια των γονιών προς τα παιδιά και το αντίστροφο.³⁵

Λήψη διαζυγίου προβλέπεται όταν υπάρχουν χρόνιες και βαριές νόσοι, όπως λέπρα, ψυχιατρικές νόσοι, ανικανότητα εκπλήρωσης των γενετήσιων σχέσεων και η έκτρωση. Εδώ, θα εξεταστούν μόνο οι *ψυχιατρικές παθήσεις*. Σύμφωνα με τα Βασιλικά, τους Πανδέκτες (ή *Digesta*),³⁶ την Εκλογή Νόμων (776–780 μ.Χ.), την Επιτομή Νόμων (920 μ.Χ.) και την *Delectus Legum compendiarius* (910 μ.Χ.),³⁷ η μανία δεν αποτελεί αιτία διαζυγίου. Σύμφωνα με τη Νεαρά 111 και 112 του Λέοντος του Σοφού, χορηγείται διαζύγιο λόγω μανίας με χρονικό όριο 3 ετών για τον άνδρα και 5 για τη γυναίκα από την εμφάνιση της νόσου.³⁸ Στην Εξάβιβλο του Αρμενόπουλου τονίζεται ότι η μανία εμποδίζει τη μνηστεία, «αλλά δεν λύει την ήδη συστάσα».³⁹ Διαζύγιο χορηγείται και όταν η σύζυγος, παρά την ιατρική παρακολούθηση και τη θεραπεία, δεν παρουσιάζει βελτίωση.⁴⁰

Οι Νεαράι των Νικηφόρου Βοτανειάτου και Ιουστίνου ακυρώνουν το γάμο σε χρονία ψυχιατρική νόσο. Οι Τιμόθεος Αλεξανδρείας (4ος αιώνας), ο Θεόφιλος Βαλσαμών και ο Φώτιος (9ος αιώνας) συνιστούν επιφυλακτικότητα έναντι της ψυχιατρικής νόσου, ως αιτίας διαζυγίου.⁴¹

2.2. Ειδικά θέματα

Πρόκληση μανίας μετά φόνου. Εξετάζεται νομοθετικά η ύπαρξη ψυχιατρικών παθήσεων σε έναν από τους δύο συζύγους και εξετάζεται η υπαιτιότητα του συζύγου.⁴²

Προγαμιαίος ιατρικός έλεγχος. Οι νόσοι που εξετάζονται είναι η λέπρα, η μανία, η επιληψία, η ανικανότητα, ο ευνουχισμός και οι βαριές χρόνιες νόσοι. Οι ψυχιατρικές παθήσεις αποτελούν αίτιο ματαίωσης μνηστείας ή γάμου.⁴³ Κατά το Σύνταγμα του Βλαστάρεως (1335 μ.Χ.), αν η εμφάνιση της ασθένειας παρουσιαστεί μετά τη μνηστεία, δεν αποτελεί αίτιο διάλυσής της.⁴⁴ Αντίθετα, οι Νεαράι 93, 111, 112 του Λέοντος συστήνουν τη ματαίωση της μνηστείας επί εμφάνισης ψυχιατρικής νόσου.⁴⁵

Όσον αφορά στην επιληψία και τον αλκοολισμό, στα Βασιλικά αναφέρεται ότι «στερούνται ικανότητα προς σύναψιν γάμου».⁴⁶

Προ του γάμου ελέγχεται η εχεφροσύνη ή η ικανότητα προς συναίνεση των μελλονύμφων, δεδομένου ότι επί «φρενοβλαβείας ή άλλης καταστάσεως αποκλεισάσης την συναίνεσιν, την ακυρότητα (του γάμου) δύναται και οι κληρονόμοι να επικαλεσθώσι».⁴⁷ Άκυρος θεωρείται ο γάμος εξαιτίας αλκοολισμού ή επιληψίας.⁴⁸

Διαθήκες. Απαιτείται η ιατρική γνωμάτευση για τη διανοητική κατάσταση του διαθέτου ή η ικανότητά του για σύνταξή της.⁴⁹ Οι ψυχιατρικοί ασθενείς δεν επιτρέπεται να παρίστανται ούτε ως μάρτυρες στη σύναψη διαθήκης.⁵⁰ Ομοίως καθορίζεται για κωφούς και άλαλους.⁵¹ Η διαθήκη του ψυχιατρικού ασθενούς ισχύει μόνο εφόσον συνταχθεί κατά τα μεσοδιαστήματα της ύφεσης. Κατά την Επαναγωγή (879–886 μ.Χ.), δίνεται βαρύτητα στην ιατρική γνωμάτευση για την υποχώρηση της νόσου, για την εγκυρότητα της διαθήκης.⁵²

Καταδικαστικές και σκληρές ρυθμίσεις ισχύουν για τους *αιμομίκτες* και τους *κτινοβάτες*.⁵³ Αυστηρές είναι και οι Εκλογαί του Λέοντος ΙΙΙ (717–741 μ.Χ.) για τα *σεξουαλικά εγκλήματα*. Σύμφωνα όμως με τους Geanekopoulos και Freshfield, η σοβαρότητα των τιμωριών γρήγορα αντικαταστάθηκε με δημόσια τιμωρία, αφήνοντας περισσότερο βάρος στην αυτοτιμωρία του παραβάτη.⁵⁴

Στα *εκκλησιαστικά ζητήματα*, εμποδίζεται η εκλογή επισκόπου και η ιερωσύνη ένεκα κώφωσης, τύφλωσης, ψυχιατρικών παθήσεων,⁵⁵ ημιπληγίας⁵⁶ και εκούσιου ευνουχισμού.⁵⁷ Η μετάδοση της θείας μετάληψης χορηγείται σε ψυχιατρικούς ασθενείς: «από μέλανος ενοχλουμένου χυμού», σε αντίθεση με τους δαιμονισμένους.⁵⁸

3. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΟΥ

Κύριο χαρακτηριστικό της βυζαντινής περιόδου είναι η παροχή κοινωνικής πρόνοιας. Νομοθετικά, κατοχυρώνεται ο θεσμός του επιτρόπου σε ασθενείς. Ο συνήθης όρος που χρησιμοποιείται είναι *κουράτωρ*. Επίτροπος τίθεται σε άλαλους, τυφλούς, μαινόμενους, ανόητους,

εγκύους, ηλικιωμένους, ορφανά, άσωτους και νήπια.⁵⁹ Ο επίτροπος πρέπει να έχει «σώας τας φρένας».⁶⁰ Μπορεί να επιλεγεί «υπό του επάρχου ή του ιερέως στην περίπτωση ελλείψεως συγγενούς».⁶¹ Η υγεία του επιτρόπου ελέγχεται και σε περίπτωση νόσου κρίνεται ακατάλληλος με ιατρικές γνωματεύσεις.⁶² Στην Εξάβιβλο τονίζεται ότι κωφός και άλαλος δεν μπορεί να οριστεί ως επίτροπος.⁶³

Τα καθήκοντα του επιτρόπου είναι αυστηρά καθορισμένα. Σύμφωνα με το Corpus Juris Civilis (6ος αιώνας), «η σκέψις και τα έργα του επιτρόπου οφείλουν να κατευθύνονται όχι μόνο προς την προστασία της περιουσίας, αλλά και προς το σώμα και τη σωτηρία του μαινομένου».⁶⁴

Οι επίτροποι είναι κατηγορούμενοι σε περίπτωση εγκληματικών πράξεων των κηδευομένων τους, με προβλεπόμενες ποινές.⁶⁵ Γενικά, όμως, ο θεσμός αποτελεί αξίωμα, στο οποίο αποδίδονται τιμές.⁶⁶

Σύμφωνα με τα Digesta, καθορίζεται διάρκεια ισχύος του επιτρόπου σε μαινομένους «...έως ότου ο μαινόμενος εύρη την υγείαν του...».⁶⁷

Τη βυζαντινή περίοδο, στα πλαίσια των νομοθετικών ρυθμίσεων υπέρ των ασθενών, υπάρχει η τομεοποίηση των περιοχών, με την εισαγωγή των περιοδεούντων γιατρών. Ο ασθενής σπάνια νοσηλεύεται, εκτός από τις δύσκολες περιπτώσεις. Η κοινωνική περίθαλψη διασφαλίζεται από καλά οργανωμένα νοσηλευτικά ιδρύματα. Σημαντική είναι επίσης η συνεργασία κράτους και εκκλησίας για την περίθαλψη των πασχόντων.⁶⁸

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Τη βυζαντινή περίοδο διακρίνεται ο ψυχικά ασθενής από το δαιμονισμένο. Ο ψυχιατρικά ασθενής διασφαλίζεται νομικά και ο προγαμιαίος ιατρικός έλεγχος αποσκοπεί στην πρόληψη της ψυχικής νόσου. Νομοθετείται η κοινωνική πρόνοια και η φιλανθρωπία. Η νομική κατοχύρωση του θεσμού του επιτρόπου διασφαλίζει τη ζωή αλλά και τη θεραπεία του ασθενούς, ο οποίος σπάνια νοσηλεύεται.

ABSTRACT

Legal regulations for the psychosocial rehabilitation of patients in ByzantiumN. THEOCHARAKIS,¹ V. MAVREAS,¹ D. DAMIGOS,¹ A. EFTYCHIADIS,² S. GEROULANOS³¹*Department of Social Psychiatry and Mental Health, Medical School, University of Ioannina,*²*Department of History of Medicine, Medical School, University of Athens,*³*Department of History of Medicine, Medical School, University of Ioannina, Greece**Archives of Hellenic Medicine 2003, 20(5):551-555*

According to Byzantine legislation the patient was protected. There were legal regulations for specific diseases and illnesses such as mania, paranoia, epilepsy, phrenitis. A provision was made for divorce in the event of chronic diseases and conditions such as leprosy, psychiatric diseases or inability to fulfill the sexual duties and in the case of abortion. Diseases were checked by the institution of the premarital medical examination. The basic characteristic of this period was the institution of administrator. There was also establishment of sections of the region and introduction of the system of touring doctors. Charity was legally ratified and the beneficence of the state and the church also played a significant role in the nursing of patients.

Key words: Byzantium, Legal regulations, Mental disorder, Rehabilitation

Βιβλιογραφία

1. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος Βασιλέως, τόμοι 5, Αθήνα 1910, IV, 2-3-6, σ. 95. Ευτυχιάδης Α. Η Άσκησης της Βυζαντινής Ιατρικής Επιστήμης και Κοινωνικά Εφαρμογιά αυτής κατά τας Σχετικές Διατάξεις. Αθήνα 1983, σ. 57
2. ZACHARIAE CE, LINGETHAL A. Jus Graecoromanum, vol. I, II, III, IV. Vol. II, γ/, τίτλ. 13, σ. 151
3. ό.π. vol. IV, β, τίτλ. 4, σ. 305
4. ό.π. vol. IIIa, Inst. A, τίτλ. 10, σ. 24
5. ΠΙΤΣΑΚΗ ΚΓ (Επιμ.), ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Κ. *Πρόχειρον Νόμων ή Εξάβιβλος*. Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα, 1971, βιβλίο δ', τίτλος α', 4, 222
6. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος Βασιλέως ...ό.π., 7-5-12, σ. 379
7. ό.π. 9-3-9, σ. 575
8. ό.π. 46-1-16, σ. 511
9. ALBERTO AD, MAURITIO D. Corpus Juris Civilis, Αυτοκράτορος Ιουστινιανού Αυγούστου, Editio Stereotypa, Lipsiae 1866, VII, γ', cv, tit LXVII σ. 353. Ζέππος Ι, Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 38-1-6, σ. 1165 και Ευτυχιάδης Α, ό.π. σ. 38
10. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος Βασιλέως ...ό.π., 52-1-1, σ. 135. Πιτσάκη ΚΓ (Επιμ.), Αρμενόπουλου Κ. Εξάβιβλος ...ό.π. βιβλίο γ', τίτλος β', 93, βιβλίο ε', τίτλος α', 30
11. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α. ό.π. σ. 54
12. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 38-10-6, σ. 1212
13. ό.π. σ. 1214 και ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α. ό.π. σ. 58
14. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 38-10-22, σ. 1216
15. ALBERTO AD, MAURITIO D. Corpus Juris Civilis, ό.π., γ', cv tit. lxx 354
16. ZACHARIAE CE, LINGETHAL A. Jus Graecoromanum, ό.π. vol. IV, β, τίτλ. 4, σ. 305. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 50-3-27, σ. 71. Alberto AD, Mauritio D. Corpus Juris Civilis, α, xxxvii, tit, lii, σ. 631
17. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, σ. 59
18. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 38-10-23, σ. 1216
19. ΡΑΛΛΗ ΓΑ, ΠΟΤΛΗ Μ. Σύνταγμα των Θείων και Ιερών κανόνων των τε αγίων και πανευφρήμων Αποστόλων και των Ιερών Οικουμενικών Συνόδων και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων, τόμοι έξι, Αθήνα 1852-1859, τόμος στ', στοιχείον Φ, σ. 494. Ζέππος Ι. Βασιλικά Λέοντος ... ό.π. 60-3-5, σ. 3222, 60-69-8, σ. 695. Ευτυχιάδης Α, ό.π. σ. 60. Zachariae CE, Lingethal A. Jus Graecoromanum, ό.π. vol. Iv, β, tit 4, σ. 306
20. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α. ό.π. σ. 601
21. LEONIS, CONSTANTINI. Romanorum Imp Delectus Legum Compendiarius, Σύντομος Εκλογή Νόμων, τόμος 113, Migne Patrologia Graeca, Parisiis, 1864, τίτ. 6, σ. 6473. Ευτυχιάδης Α, ό.π. σ. 61. Ζέππος Ι, Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 60-40-8, σ. 701
22. LEONIS, CONSTANTINI. ό.π., τίτ. 6, σ. 473. Ευτυχιάδης Α, ό.π. σ. 60
23. LEONIS, CONSTANTINI. ό.π. τίτ. 5, σ. 473. Ζέππος Ι. Βασιλικά Λέοντος ..., ό.π. 6-1-46, σ. 254 και 60-40-86, σ. 701, ό.π. vol. Iv, β, τίτλ. Zachariae CE, Lingethal A. Jus Graecoromanum 4, σ. 306.
24. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 54-7-39, σ. 172
25. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, ό.π. σ. 61
26. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος ... ό.π. σ. 631
27. ό.π. 33-1-7, σ. 698
28. ΠΙΤΣΑΚΗ ΚΓ (Επιμ.), Αρμενόπουλος Κ. Εξάβιβλος, ό.π. βιβλίο ε', τίτλος α', 5-11
29. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, σ. 62
30. ΡΑΛΛΗ ΓΑ, ΠΟΤΛΗ Μ. Σύνταγμα των Ιερών Κανόνων ...ό.π. τόμος β', 9 NZ, σ. 75. Ευτυχιάδης Α, ό.π. σ. 62
31. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, ό.π. σ. 55

32. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, ό.π. σ. 55. Ζέππος Ι, Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 60–53–3, σ. 779
33. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, ό.π. σ. 56, Ράλλη ΓΑ, Πότλη Μ, Σύνταγμα των Ιερών Κανόνων ...ό.π. τόμος Δ, γ', ΙΔ, σ. 340 και τόμος ΣΤ', στ. Δ, σ. 203
34. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, ό.π. σ. 46. Ζέππος Ι, Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 31–6–5 σ. 873
35. Constantini Porphyrogeniti Imperatoris, Novellae Constitutiones, Νεαρά διατάξεις, Migne Patrologia Graeca, τόμος 113, Paris 1864, δ, Ν 115, σ. 498. Ράλλη ΓΑ, Πότλη Μ, Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων ...ό.π., τόμος Γ, β, ΣΤ, σ. 112. Zachariae CE, Lingenthal A. Jus Graecoromanum, ό.π. vol ii, γ, τιτλ. 33, σ. 189, vol. ii δ, τιτ. 34, σ. 430, vol. ii, α, τιτλ. 6, σ. 34–35
36. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 31–1–8, σ. 862, 2–5–16, σ. 441
37. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, ό.π. σ. 48
38. LEONIS Υ et CONSTANTINI. ό.π. vol. I, a, σ. 181, vol. I, b, σ. 183. Alberto AD, Mauritio D. Corpus Juris Civilis, ό.π. ε, Νεαρά Λέοντος 111, σ. 386
39. ΠΙΤΣΑΚΗ ΚΓ (Επιμ.), ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Κ. Εξάβιβλος, ό.π. βιβλίο δ', τίτλος α', 15
40. ZACHARIAE CE, LINGENTHAL A. Jus Graecoromanum, ό.π. vol. IV, γ', σ. 267. Ζέππος Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 28–1–6. Alberto AD, Mauritio D. Corpus Juris Civilis, Νεαρά Λέοντος 111 ό.π.
41. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, ό.π. σ. 28
42. ZACHARIAE CE, LINGENTHAL A. Jus Graecoromanum, ό.π. vol. I, α', σ. 181, vol. II, γ', τιτ. 226, 126, σ. 147, 148. Alberto AD, Mauritio D, Corpus Juris Civilis, ό.π. Νεαρά Λέοντος ρια', σ. 386, Ομοίως δ', Ν 115, σ. 498
43. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, σ. 28
44. ό.π.
45. ALBERTO AD, MAURITIO D. Corpus Juris Civilis, ό.π. Νεαρά Λέοντος 93, σ. 282, Ζέππος Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 28–2–3, σ. 342, 28–1–6, σ. 321
46. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 28–5–16, σ. 141
47. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α. ό.π. σ.σ. 26–27
48. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 28–6–16, σ. 454, 28–4–1, σ. 354, 2–3–30, σ. 92
49. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, ό.π. σ. 29
50. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 35–1–21, σ. 951
51. ό.π. 35–1–21, σ. 947
52. ό.π. 35–1–7, σ. 969 και 35–2–16, σ. 963 και Zachariae CE, Lingenthal A. Jus Graecoromanum, ό.π., vol. II, δ', τιτλ. 30, σ. 327
53. ΠΙΤΣΑΚΗ ΚΓ (Επιμ.), ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Κ. Εξάβιβλος, ό.π. Περι αιμομικτών, βιβλίο στ', τίτλος α', 1, 3, 4
54. FRESHFIELD E. A Manual of Roman Law: the Ecloga, Cambridge, 1926 p. 108–112. Geanakopulos Deno, Byzantium, Chicago, 1984, σ. 78
55. ΡΑΛΛΗ ΓΑ, ΠΟΤΛΗ Μ. Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων ...ό.π. τόμος β', ΟΗ, σ. 100
56. ό.π. τόμος β', ΟΘ, σ. 102
57. ό.π. ΚΑ', σ. 29–30
58. ό.π. τόμος δ', δ', σ. 421
59. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, ό.π. σ. 53. Ζέππος Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 38–10–23, σ. 1149
60. MOMMSEN T (ed). Theodosiani Libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis, Berolini 1905, ii, 17, 4 σ. 160
61. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 38–10–23, σ. 1216–1217
62. ό.π. 22–1–19, σ. 1051
63. ΠΙΤΣΑΚΗ ΚΓ (Επιμ.), ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Κ. Εξάβιβλος, ό.π. Περι αιμομικτών, βιβλίο στ', τίτλος α', 1, 3, 4
64. ALBERTO AD, MAURITIO D. Corpus Juris Civilis ό.π. a, vxviii, tit x, σ. 568. Ευτυχιάδης Α, ό.π. σ. 54
65. ΖΕΠΠΟΣ Ι. Βασιλικά Λέοντος ...ό.π. 60–3–25, σ. 339
66. Constantini Porphyrogeniti Imperatoris, Novellae Constitutiones, ό.π. β, σ. 1332–1348
67. ΕΥΤΥΧΙΑΔΗΣ Α, ό.π. σ. 54
68. ΘΕΟΧΑΡΑΚΗΣ Ν. Ψυχολογία του βάθους και ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των ασθενών στο Βυζάντιο. Διδακτορική Διατριβή, Ιατρική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2001:218

Corresponding author:

N. Theocharakis, 14 Sperhiou street, GR-122 43 Athens, Greece